

Vergrassing

Joop Schaminée

Enkele maanden geleden werd mij vanuit de Uitgeverij KNNV gevraagd om voor een jubileumboekje ter viering van hun veertigjarig bestaan een bijdrage te schrijven over mijn persoonlijke visie op natuur en natuurbeleving in het licht van de grote uitdagingen waarvoor we op dit moment staan. Weliswaar hadden we ons net losgemaakt uit de coronacrisis, die de wereld bijna twee jaar in zijn greep hield, maar tegelijk zijn we steeds verder vast komen te zitten in een verstikkend web van andere crises, zo begon ik mijn betoog. Van watercrisis tot stikstofcrisis en van klimaatcrisis tot gezondheidscrisis, om nog maar te zwijgen over geopolitieke vraagstukken, inclusief oorlogen en de opvang van vluchtelingen.

In deze column wil ik wat langer stilstaan bij de klimaatcrisis, waarover inmiddels veel is geschreven, maar waarbij één zorgwekkend effect naar mijn mening sterk onderbelicht blijft: de toegenomen productie van biomassa als gevolg van de niet meer te ontkennen veranderingen in het klimaat. Terecht bestaan er grote zorgen over de gestage stijging van de zeespiegel door het in versneld tempo smelten van de ijskappen aan de polen en over het steeds vaker optreden van weersextremen met daarmee gepaard gaande catastrofes variërend van overstromingen en hevige stormen tot lange perioden van verzengende hitte.

Kijken we naar de ecologische effecten dan wordt al gauw verwezen naar het onvermogen van populaties om tijdig mee te bewegen met de verschuivingen in klimaatpatronen, zeker in onze versnipperde landschappen, of het optreden van fenologische mismatches. De planten staan al in bloei voordat de insecten tevoorschijn komen. Denk aan de massale bloei van sleedoorns langs onze snelwegen in het vroege voorjaar terwijl er nog geen bij of ander insect te bespeuren is. Het feit dat het gebruikte plantgoed afkomstig is uit Zuid-Europa (daar zijn de struiken goedkoper), waar de planten hun eigen genetische kenmerken hebben en vroeger tot bloei komen, maakt het alleen maar navranter. Terecht maken we ons ook zorgen over soorten met een uitgesproken noordelijke verspreiding, zoals het merendeel van onze wolfsklauwen, die het de laatste jaren als gevolg van extreme zomers met mediterrane temperaturen en aanhoudende perioden van droogte zwaar te verduren hebben, en over de kwetsbare soorten van onze hoogveenrestanten, vanwege dezelfde effecten, daarbij nog eens versterkt door het sterk vergrote risico op veenbranden.

Laten we terugkeren naar de toegenomen productie van biomassa als gevolg van klimaatveranderingen. Door een verlengd groeiseizoen, hogere temperaturen en – over het jaar genomen – grotere hoeveelheden neerslag zijn planten niet alleen in staat meer te produceren maar doen dit ook over een langere periode, waarbij het groeiseizoen in sommige jaren tot in de winter reikt (of deze zelfs overslaat). Het zijn vooral de grassen die hiervan weten te profiteren. En deze groei wordt

extra gevoed door de stikstofdeken die over ons land ligt. Dit wordt pijnlijk duidelijk wanneer een extreme zomer gevolgd wordt door een natte lente. In de droge periode met sterk verminderde plantengroei kon door beweiding of hooien nauwelijks biomassa worden afgevoerd, terwijl de toevoer van stikstof vanuit de lucht onverminderd doorging, waarbij de voedingsstoffen zich in de bodem ophoopten. In het natte voorjaar van 2021 was deze explosie van grassen voor het eerst op grote schaal waar te nemen, een effect dat in de voorbije lente nog eens dubbel en dwars herhaald werd.

Het lijkt erop dat het met name de droge en matig droge graslanden in het binnenland zijn die de sterkste veranderingen in de zin van vergrassing laten zien. Daarvan drie voorbeelden. Allereerst de bermen en dijkbeemden, waar de massale groei van Glanshaver het andere soorten vrijwel onmogelijk maakt om tot ontwikkeling te komen. De monotone stroken van dit langhalmige gras laten weinig ruimte aan bloemen en bieden navenant nauwelijks voedsel aan insecten. Het tweede voorbeeld geldt de kalkgraslanden, waar geheel onverwacht Bergdravik op sommige plekken het heft volledig in handen heeft genomen. Schrijnende voorbeelden vormen De Piepert en delen van de Berghofweide. Nog niet zo lang geleden behoorde dit gras, dat de naamgever is van het verbond en de klasse waartoe onze kalkgraslanden behoren, tot de grote zeldzaamheden van het Heuvelland, maar dit eveneens langhalmige gras is met een ongekende opmars bezig. Het steekt de in het verleden vaak verguisde Gevinde kortsteel inmiddels naar de kroon. Als derde voorbeeld de begroeiingen van onze mergelrotsranden, een prioritair habitattypen van Natura 2000, waarvan het voorkomen in ons land niet meer dan een oppervlakte van enkele tientallen vierkante meters beslaat. Hier is de IJle dravik de grote boosdoener, een snelgroeiend eenjarig gras, dat in de historische beschrijvingen van deze soortenrijke pioniergraslanden, zoals in het klassieke werk van Diemont & Van de Ven uit 1953 in het geheel niet voorkwam.

De nieuwe situatie vraagt dringend om aanpassingen in het beheer, want al deze graslanden kunnen alleen maar in hun goed ontwikkelde vorm voortbestaan als de kenmerkende soorten in het vroege voorjaar voldoende kans, dat wil zeggen licht en ruimte, krijgen, waartoe een korte en open vegetatie een voorwaarde is. En hier stuiten we op een tweeledig dilemma. Volstond in het verleden veelal een eenmalige maaibeurt om de soortenrijke levensgemeenschappen duurzaam te behouden, thans zal moeten worden overgegaan op andere beheersregimes, waaronder hooien met nabeweiding of minimaal twee maaibeurten per jaar, waarvan de tweede laat in de herfst of zelf in de winter. Dit brengt extra kosten met zich mee en is tegelijkertijd een extra aanslag op de kleine fauna. Maar zonder de extra maatregelen is deze op den duur ook verloren. Het antwoord ligt in het toepassen van maatwerk, waarbij zorgvuldige afwegingen moet worden gemaakt door de deskundige terreinbeheerders. Zij hebben uiteindelijk de sleutel in handen, vooropgesteld dat hen daartoe voldoende middelen worden geboden.

Laat ik nog even terugkeren naar mijn tekst voor het jubileumboekje van de KNNV Uitgeverij. Met de conclusie dat het bij het streven naar een soortenrijke natuur en een leefbaar landschap allang niet meer gaat om een *nice to have* maar om

een bittere noodzaak. Zo is niet de vraag óf de landbouw moet veranderen, maar hóe we de benodigde transitie tot stand kunnen brengen. Het vereist een nieuwe definitie van het begrip waarde, waarin natuur en landschap een centrale rol spelen. Veel te lang heeft het primaat bij economische groei gelegen, waarvan we nu de wrange vruchten plukken. De verplichting om de sterk aangetaste natuur te herstellen is bij de rechter afgedwongen, met alle maatschappelijke gevolgen van dien. De institutionele aanpak heeft geleid tot een technocratische aanpak en onnodig juridisch gekrakeel die de oplossingen danig in de weg staan. Ik denk dat we het veeleer moeten zoeken in gebiedsprocessen en een heuse dialoog met alle betrokkenen. Geld lijkt niet langer het probleem, want er zijn vele miljarden gereserveerd voor natuurherstel. Om het nog even in het licht van de boerenprotesten te plaatsen: we hebben niet minder maar juist meer boeren nodig, waarbij productievermindering gepaard gaat met schaalverkleining. Het alleen meer inzetten op technische innovatie om de uitstoot aan stikstof te reduceren, zoals de banken en veevoederindustrie voorstaan, is een gotspe.

Toelichting header-foto: De Piepert, juni 2023. Terwijl kalkgraslanden in de maand juni doorgaans hun maximale bloei vertonen, wordt De Piepert de voorbije drie jaren sterk gedomineerd door grassen, met Bergdravik in de hoofdrol. Het terrein heeft een akkergeschiedenis met aansluitend een periode van braakland (omstreeks 1980). Daarna is door een consequent beheer van maaien en afvoeren een ontwikkeling naar soortenrijk kalkgrasland ingezet, met Hondskruid als een van de meest in het oog springende soorten (Foto: Joop. H.J. Schaminée).